

Да 90-годдзя з дня нараджэння Івана Шамякіна

Зоя МЕЛЬНИКАВА

СУМ ПА АТЛАНТАХ

Канец 50-х—60-я гады XX стагоддзя — перыяд кароткачасовай «хрушчоўскай адлігі» — стаў важным этапам у беларускім літаратурным працэсе. Ідэалагічная цэнзура на пэўны час наслабла, але ўсё ж даволі пільна «апекавала» літаратуру. За абвешчанай ідэяй інтэрнацыяналізму на самай справе праводзілася шырокая русіфікацыя. Аднак паслабленне партыйна-ідэалагічнага кантролю за духоўным, мастацка-эстэтычным, у тым ліку, літаратурным жыццём грамадства вяло да ўзрастання пачуцця самапавагі ў народнай свядомасці. Гэта разнявольвала і літаратурна-мастацкую, пісьменніцкую самасвядомасць, няўхільна вяло да пазітыўных змен у агульнакультурным, нацыянальна-духоўным жыцці Беларусі. Гэты час у беларускай літаратуры характэрны зваротам да аднаўлення нацыянальных вытокаў і ідэй, забароненых у папярэднія дзесяцігоддзі (сумнавядомыя беспадстаўныя абвінавачванні ў нацдэмаўшчыне). Паступова запаўняліся прагалы, «белыя плямы» ў гісторыі нацыянальнага мастацкага слова. Марудна, але няўхільна ў літаратурна-эстэтычны працэс вярталіся рэпрэсаваныя, замоўчаныя ідэі беларускага адраджэння, носьбітамі якіх былі Ф. Скарына, К. Каліноўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч, Я. Купала, М. Багдановіч...

60-я, а за імі 70-я гады сталі часам узнікнення новых тэндэнцый у літаратурным працэсе, павышэння агульнага ідэйна-мастацкага, інтэлектуальна-філасофскага ўзроўню літаратуры. Дырэктывныя органы патрабавалі ад пісьменнікаў «жыццесцвярджальнага пафасу», твораў на вытворчую, інтэрнацыянальную, ленінскую тэмы... Аднак побач з вымушанымі, кан'юктурнымі творамі, нярэдка нават у творчасці аднаго пісьменніка, нараджаліся іншыя, што не ўкладваліся ў каноны і патрабаванні сацрэалізму.

Гістарызм вобразнага мыслення, выразныя самабытныя нацыянальныя характары, смелы зварот да ўмоўнасці, сімволікі, метафары, асацыяцыі, прынцыпова новыя перакананні аб прызначэнні літаратуры, адмаўленне інерцыі мастацка-паэтычнай думкі, ілюстрацыйна-кан'юктурнай словатворчасці, вера ў справядлівасць, у сваё права і магчымасць яе сівердзіць, усведамленне індывідуальнай каштоўнасці кожнага чалавека і невычэрпнага багацця народнай душы і памяці — гэтыя ідэі пераканаўча сівердзіла ў беларускай літаратуры пакаленне шасцідзясятнікаў. Яны раішуча адпрэчылі фальш, дэмагогію, ілжывы манументалізм, псіхалогію прыста-саванства. У літаратурны перыяд, які атрымаў назву «шасцідзясятніцтва», прыкметна ўзвысілася важная мастацка-выяўленчая катэгорыя — ідэйна-эстэтычная пазіцыя аўтара, аб'ектыўна ўзбуйнялася роля яго асабовасці.

«Славымі» постацамі шасцідзясятніцтва ў беларускай літаратуры былі А. Адамовіч, І. Шамякін, А. Макаёнак, І. Мележ, В. Быкаў, У. Караткевіч, А. Куляшоў, М. Танк, П. Панчанка, Я. Брыль і інш.

Напрыканцы жыцця Іван Шамякін пісаў у дзённіках, што не мае патрэбы пераацэньваць свае погляды і свае творы, бо яму, па вялікім рахунку, не сорамна ні за што, акрамя некаторых публіцыстычных артыкулаў маладосці, калі быў жывы Сталін і малады пісьменнік верыў яму, «і быў поўны энергіі і радасці, што застаўся жывы, выбіўся ў пісьменнікі... хіба не адразу зразумеў сістэму...» Але беларуская крытыка і літаратуразнаўства павінна ўдумліва асэнсавать і паўнаватрасна ацаніць *мастацкую з'яву Шамякіна ў беларускім літаратурным працэсе другой паловы XX — пачатку XXI стагоддзя*. У дзённіках за 1982 год пісьменнік зазначаў, што мог бы даўно, аформіўшы пенсію, «сачыняць... замалёўкі з натуры на вечныя тэмы. Спакойна і надзейна. А я ўсё творчае жыццё стараўся ўздымаць праблемы».

Сапраўды, у мінулыя дзесяцігоддзі, *асабліва ў перыяды дэмакратычных пераўтварэнняў, слова пісьменніка-грамадзяніна мела значны рэзананс і ўплыў*. І несумненна, што *праблемнасцю, надзейнасцю, чым надзвычай вылучаліся творы Івана Шамякіна, мастак прыкметна ўплываў на фарміраванне грамадскіх ідэалаў, на свядомасць свайх сучаснікаў, аб чым сведчылі многія водгукі, тысячы лістоў ад чытачоў*. У Шамякіна-мастака, які і ў творчасці асэнсоўваў, пераважна, праблемы сучаснасці, узнікала непаразуменне, калі творцы абміналі тое, што хвалюе кожнага чалавека: «У літаратуры, як і ў грамадстве, залішне многа спажывуцоў развялося: больш узяць, чым даць». Пісьменнік не прымаў спакойнае сузіральніцтва, адмаўляў яму ў жыцці і ў творчасці.

Значнасць Івана Шамякіна як буйнога беларускага празаіка XX стагоддзя ўжо сёння бачыцца выразна. Яго месца ў беларускім літаратурным працэсе 2-й паловы XX — пачатку XXI стагоддзя побач з Васілём Быкавым вызначальна важнае. Сутнасць і глыбіню гэтага значэння беларускаму літаратуразнаўству яшчэ трэба вызначыць і ацаніць. Няма сумнення, што творчае жыццё гэтага нястомнага і таленавітага пісьменніка было, нягледзячы на вялікія поспех і папулярнасць яго прозы на Беларусі і ў многіх іншых краінах не толькі былога СССР, даволі драматычным. Яго аповесці і раманы — гэта, перадусім, глыбокі і заклапочаны роздум над супярэчлівымі сацыяльна-грамадскімі працэсамі і вострымі пытаннямі свайго часу. Ён прыйшоў у літаратуру і адразу стаў прызнаным ужо ў канцы 50-х — пачатку 60-х гадоў з раманамі «У добры час» (1953), «Крыніцы» (1957), «Сэрца на далоні» (1963).

У час пашырэння «тэорыі бесканфліктнасці» Іван Шамякін уздымаў і спрабаваў сумленна вырашаць галоўную для пакалення «шасцідзясятнікаў» праблему *праўды жыцця*. Вакол гэтага паняцця з канца 50-х і ў 60-я гады вяліся вострыя, прынцыповыя спрэчкі творцаў. Тыя, хто ўсведамлялі неабходнасць кардынальных грамадска-ідэалагічных перамен, былі перакананы, што ў мастацкім творы неабходна бескампрамісна, крытычна даследаваць жыццё. Іх апаненты «праўду жыцця» атажсамлівалі з формулай «партыйнай праўды». Яшчэ малады ў 60-я гады пісьменнік І. Шамякін, аднак, бачыў і адчуваў, што народная і партыйна-кабінетная «праўды» ўступалі ў супярэчнасць.

Успамінаючы 60-я гады і час працы над раманам «Сэрца на далоні», Іван Шамякін пазней напіша: «... Я ўсё яшчэ знаходзіўся ў палоне партыйных догмаў і занадта верыў у вывады, ацэнкі партыйных органаў — гаркама, абкама, ЦК. Той жа Казлоў быў для мяне непагрэшным аўтарытэтам. Але... ужо да пачатку працы над «Сэрцам на далоні» я *пранікаў у чалавечую сутнасць людзей і... спускаў іх з неба на грэшную зямлю...*»

І сапраўды, звяртаючыся да сучаснага жыцця, Іван Шамякін не ствараў мажорных сацрэалістычных ўтопіі. Ён — аўтар востраканфліктных, шматаспектных раманаў, дзе мастацкімі сродкамі даследуюцца супярэчнасці, якія сігналізавалі аб ненадзейнасці сістэмы, аб неабходнасці калі не кардынальных змен яе, то аб абавязковым абнаўленні. Пісьменнік выразна бачыў, што становіцца вырашэнне многіх, наспелых праблем грамадскага жыцця стрымліваюць

чыноўнікі-кансерватары — гаспадары «высокіх кабінетаў», ахоўнікі «партыйнай непагрэшнасці». Гэта супярэчыла «гуманым ідэям сацыялізму», бо ў «вяртанне да ленінскіх нормаў партыйнага жыцця» ў эпоху ранняга постсталінізму яшчэ верыў народ і сам аўтар. Але, па-сутнасці, ужо ў той час (канец 50-х — пачатак 60-х гадоў) Іван Шамякін ставіў пад сумненне ідэйна-маральную непагрэшнасць і ўсеўладнасць партыйных кіраўнікоў, якія ахоўвалі найперш уласны аўтарытэт і кар'еру. Сваімі творамі, героямі І. Шамякін даводзіў гэта да грамадскасі вельмі смела і пераканана, а яго раманамі, як вядома, зачытваліся ці не мільёны...

Прысутнічае ўнутранае адчуванне, што беларускае літаратуразнаўства мае абавязкі перад гэтым таленавітым прэзаікам, бо да гэтага часу мала сказана не толькі пра наватарства, але таксама пра шамякінскую мастакоўскую і сапраўды грамадзянскую сумленнасць і мужнасць. Мы абыходзіліся агульнымі фразамі, характарызуючы гэтымі якасцямі Івана Шамякіна побач з яго сучаснікамі ці не ў апошнюю чаргу. За дзеёнікавымі радкамі, дзе пісьменнік згадвае сваю творчасць менавіта гэтага перыяду, прачытваюцца і крыўда, і **справядлівы папрок айчынным крытыкам**: «У творчасці я заўсёды быў смелым **чалавекам**. Хто напісаў у нас вобразы, падобныя Бародку, Гукану, Ігнатовічу? Усе гэтыя звышсмелыя левакі, што разважаюць пра еўрапейскі ўзровень літаратуры... **А можа, яны мелі рацыю?** Гэты шлях пратораны, наезджаны. **А я ішоў, як разведчык, як мінёр**».

У творчасці Івана Шамякіна, па маім **перакананні, найбольш паслядоўна і поўна ў параўнанні з яго сучаснікамі-прэзаікамі вытвіўся феномен шасцідзясятніцтва**. Пісьменнік належаў да **накалення пераможцаў**, якое прынесла з вайны пачуццё самапавагі і пахіснутую веру ў **правадыра і справядлівасць існуючага ладу**. Асэнсаванне самой вайны ад **героіка-рамантычных фарбаў у першых пасляваенных гады да канца 50-х і ў 60-я значна паглыбілася**. У прозе Васіля Быкава з першых антываенных твораў гэтая **тэма** набыла апакаліптычнае гучанне: пісьменнік **сцвярджаў абсурднасць вайны, яе катастрофічнасць як для асобнага чалавека, так і для ўсяго чалавецтва** («Адна ноч», «Смерць чалавека», «Жураўліны крык» і інш.).

Партыйнае кіраўніцтва савецкай, таталітарнай **па сутнасці, сістэмы** выразна адчувала небяспеку вальнадумства, прынесенага з **вайны**. Невыпадкова адразу пасля вайны быў устаноўлены ідэалагічны **нагляд над літаратурай і мастацтвам**. У пасляваеннай савецкай літаратуры гадоў **позняга сталінізму** заахвочваўся пампезны рамантызм і псеўдамаштабнасць, прапагандаваўся «**вытворчы**» раман, які, звычайна, **сцвярджаў, што чалавек без працоўнага калектыву — нішто, усяляліся сямейныя дынастыі як мадэль не толькі вытворчага калектыву, але і грамадства**. Творы, у якіх героі не проста думалі, але і **асмелваліся сумнявацца ў справядлівасці, правільнасці існуючых сацыяльна-грамадскіх парадкаў, атрымлівалі ідэалагічныя ярлыкі «ідэйна непяўнацэнных», не адпаведных прыныцыпам сацрэалізму**. Палітыка-ідэалагічныя кіраўнікі, як вядома, **былі непаслядоўнымі ў адносінах да творцаў**: то «закручвалі гайкі» (пастановы аб часопісах «Звезда» і «Ленінград», аб рэпертуары драмтэатраў...), а то і наадварот. Напрыклад, у 1952 годзе было дазволена «актывізаваць» літаратурнае жыццё і нават **крытыкаваць «тэорыю бесканфліктнасці»**. Гэта «самы ганебны час у гісторыі савецкай літаратуры, ніколі яшчэ яна так нізка не апускалася», — характарызуюць канец 40-х — пачатак 50-х гадоў расійскія даследчыкі Н. Лейдэрман і М. Ліпавецкі.

Думаецца, што гэтая суровая, але аб'ектыўная ацэнка ў значна меншай ступені датычыцца беларускай літаратуры, бо менавіта ў гэты час у беларускую літаратуру прыйшло **пакаленне А. Адамовіча, І. Мележа, І. Шамякіна, В. Быкава, А. Макаёнка**. У беларускім літаратурным працэсе гэта быў час **одуму, роздуму, пошуку, аб чым сведчыць ранняя творчасць названых пісьменнікаў**.

Філасофія і светаадчуванне шасцідзясятніцтва **выдатна выявіліся ўжо ў першых романах Івана Шамякіна, напісаных у час ранняга постсталінізму, гэта значыць, у другой палове 50-х — у 60-я гады («У добры час», «Крыніцы», «Сэрца**

на далоні»). Уяўляецца, што героямі раманаў «Снежныя зімы» і «Атланты і кары-ятыды», якія з'явіліся ў першай палове 70-х, І. Шамякін завяршыў канцэптуальную распрацоўку не проста героя-шасцідзясятніка, інтэлігента, а, што надзвычай важна, *прадставіў канцэпцыю асобы беларускага інтэлігента*, які не толькі пратэстуе супраць партыйна-бюракратычнай сістэмы, але і дэманструе моцную «волю да волі», адстойвае сваё натуральнае права быць сабой, асобай.

Разам са сваім літаратурным пакаленнем прэзіі Іван Шамякін маніфеставаў актывізацыю духоўных сіл грамадства, абуджэнне дзейснага патэнцыялу ў нацыянальнай псіхіцы беларусаў. Ужо ў рамане «У добры час» з'яўляецца «неспакойны» станоўчы герой — Максім Лескавец, які не зусім адпавядаў сацэралістычным уяўленням аб станоўчым героі. Адзін з лепшых даследчыкаў творчасці І. Шамякіна В. Каваленка згадваў, што тагачасная крытыка «проста разгубілася перад «няправільнымі» паводзінамі галоўнага героя рамана... Гэты вобраз нечакана паблытаў усе яе ўсталяваныя ўяўленні пра сучасніка... Дагэтуль усе прыстойныя персанажы вялі сабе адпаведным чынам, прынамсі, не парушалі правіл «літаратурнай гульні». Праніклівы і мудры крытык, якім быў В. Каваленка, слухна даследаваў канфліктнасць характару і паводзін гэтага шамякінскага героя, падрабязна *засяроджваўся* на псіхалагічнай лініі ўчынкаў Лескаўца.

Прымаючы ў якасці аргументаў слушныя меркаванні гэтага аўтарытэтнага даследчыка, можна сцвярджаць, што з шамякінскім Максімам Лескаўцом у беларускую літаратуру эпохі сацэралізму ўваходзіў *новы тып героя-бунтара*, прадстаўніка пакалення пераможцаў. Гэты герой не можа змірыцца з існуючай рэчаіснасцю, палемізуе не толькі з беспартыйным старшынёй калгаса Шаройкам, але нават з самім сакратаром партарганізацыі Ладыніным. Героі такога тыпу з'яўляліся таксама ў раманах і апавесцях І. Мележа, Я. Брыля, М. Лобана, А. Чарнышэвіча, В. Быкава...

Іншыя крытыкі 50-х гадоў мінулага стагоддзя знаходзілі многа заган у характары галоўнага героя, разважалі над магчымымі шляхамі «выпраўлення» Лескаўца. Хтосьці тлумачыў «неспакойныя» паводзіны Максіма маладосцю, капрызным характарам, нявыхаванасцю... М. Клімковіч у рэцэнзіі адзначаў, што барацьба з недахопамі ў характары героя надае сюжэту рамана вастрыню і напружанасць. Але герой «не паддаецца» перавыхаванню, нягледзячы на настойлівыя захады адукаванага сакратара партарганізацыі, які добра ўмеў і ўплываць, і пераконваць.

На жаль, тагачасная крытыка не магла заўважыць цэльнасць, закончанасць і тыповасць гэтага героя як носьбіта прыкмет новага часу і новага чалавека: герой прайшоў вайну і службу на Далёкім Усходзе, зведаў шмат бедаў, ён — светапоглядна сталая асоба. Трапіна адзначаў сутнасць гэтага героя крытык Я. Герцовіч, калі пісаў, што ў Максіма Лескаўца «на першым плане свая ўласная асоба, сваё «я», што ў гэтага героя «ёсць свая будучыня». Але крытык катэгарычна не прымаў гэтага героя, які, на яго думку, «звіхнуўся», нарабіў шмат памылак».

Крытыка і да сённяшняга часу не разгледзела ў гэтым героі бунтара супраць абставін, якія рэгламентавалі паводзіны людзей, пратэстанта супраць сацыяльных і ідэалагічных устаноў, што прадпісвалі правілы жыцця, стасункаў з людзьмі, асабліва з кіраўнікамі, і нават адносін з дзяўчатамі. Гэта быў новы тып героя, асобы з *развітым пачуццём уласнай перакананасці і годнасці*, якога асцерагалася ідэалагічнае кіраўніцтва, што выдавала пастановы аб часопісах «Звезда» і «Ленінград». Слушна і высока ацэньваючы гэты раман, В. Каваленка пісаў, што ў ім «паказаны пярэдадзень важных змен, якія ўжо наспявалі ў эканоміцы краіны, у сацыяльнай сферы дзейнасці савецкіх людзей і ў іх псіхалогіі». Працягнуўшы логіку гэтых справядлівых заўваг, можна дадаць, што змены, якія наспявалі ў грамадстве, неабходна звязваць якраз са з'яўленнем у рэальным жыцці такіх герояў-пратэстантаў, як Максім Лескавец.

Гэтым раманам Іван Шамякін засведчыў рост самапавагі ў народнай свядомасці, паяўленне крытычных адносін да тагачаснага партыйна-гаспадарчага кіраўніцтва нават у асяроддзі жыхароў пасляваеннай калгаснай вёскі.

У наступных раманах Іван Шамякін працягвае распрацоўку канцэпцыі новай асобы, паглыбляе і пашырае каардынаты яе быцця. Галоўным станючым героем пісьменніка *становіцца інтэлігент* — адукаваны, прафесійна сталы чалавек з рысамі рамантыка-максімаліста, настойлівы і паслядоўны бунтар супраць партыйна-бюракратычнай сістэмы і грубага ўмяшання ў духоўна-маральны свет асобы. Выбар такога героя пісьменнікам заканамерны: толькі інтэлектуал, чалавек шырокадасведчаны, які мае цвёрды перакананні і пэўны грамадскі статус, здольны на прынцыповае супрацьстаянне партыйнаму чынавенству. У творах І. Шамякіна гэты герой мае, як правіла, і трагічны ваенны вопыт. Так Антон Яраш, галоўны герой рамана «Сэрца на далоні», — былы падпольшчык, Іван Антанюк, герой «Снежных зімаў», — былы партызан.

Прыход героя-інтэлігента ў шамякінскую прозу, а разам і ў беларускую літаратуру, адбыўся, бадай, з выходам у 1957 годзе рамана «Крыніцы». Тут, таксама ўпершыню ў беларускай літаратуры, пад крытычнай увагай аўтара аказаўся герой-камуніст Бародка, сакратар райкама. Пра тое, што на змест і пафас рамана паўплывала грамадская атмасфера развенчвання культу асобы Сталіна, «хрушчоўская адліга», пісалі ўжо многа і слухна. Але сам Іван Шамякін згадваў, што яшчэ «за тры гады да ХХ з'езда пачаў пісаць раман аб тым, як культ калечыў душы нізавых кіраўнікоў», і што героя Бародку ён падглядзеў у жыцці. Сам аўтар лічыў Бародку культатўцам, адначасова злым дэманам і ахвярай сістэмы сталінізму. Галоўны герой гэтага рамана — навуковец і педагог Лемяшэвіч, які да таго ж добра ведаў праблемы сельскай гаспадаркі, прыехаў з горада ў вёску Крыніцы працаваць дырэктарам школы. Сваёй дасведчанасцю, прынцыповасцю, актыўнай жыццёвай пазіцыяй ён раздражняе мясцовае і раённае кіраўніцтва — завуча школы Арэшку, старшыню калгаса Махнача і першага сакратара райкама партыі Бародку. І «вінцікі сістэмы» на розных узроўнях пачынаюць помсціць Лемяшэвічу за патрабавальнасць і сумленнасць.

У гэтым і названых вышэй раманах для вырашэння ідэйнага канфлікту Іван Шамякін выкарыстоўвае прыём аўтарытэту вышэйшых партыйных інстанцый (прыём мемітызму: у антычныя часы зварот у пошуку ісціны да Бога, у літаратуры сапрэалізму — да аўтарытэту партыйна-дзяржаўных кіраўнікоў). Бародка і яго пасобнікі пераможаны, бо сакратар абкама падтрымлівае героя-праўдашукальніка, падбадзёрвае яго і далей «рэзаць праўду ў вочы». Нягледзячы на ідэалагічна вытрыманую, сапрэалістычную развязку канфлікту, пісьменніку ўдалося сказаць вельмі многае: бародкаўшчына — моцная сіла, гэта цэлая агрэсіўная сістэма, пераадолець якую няпроста. Разам з тым Іван Шамякін даводзіў, што бародкаўшчына — гэта ганебная «ўнутрыпартыйная» з'ява. Пісьменнік сапраўды хадзіў па вастрыі, асмеліўшыся крытыкаваць раней недатыкальную партыйную сістэму. І. Шамякін пераканаўча паказваў, што сумленным сілам грамадства даводзіцца адваёўваць «праўду жыцця», што тагачасныя ідэалагічныя каноны і парадкі выклікаюць у свядомасці людзей сумненне, расчараванне і незадаволенасць.

У рамане «Сэрца на далоні» (1963) пераканаўча, у вызначальных рысах перададзена грамадска-ідэалагічная атмасфера гадоў дэканструкцыі сталінізму. Сам Іван Шамякін успамінаў, што «пабуджальным матывам» да напісання гэтага рамана была драматычная гісторыя Мінскага падполля. «У 1957 годзе я два дні сядзеў на нарадзе былых падпольшчыкаў, пасля ХХ з'езда яны наважыліся сабрацца, і тыя, хто ацалеў, і тыя, што вярнуліся з берыя-цанаваўскага «курорта» (многія сядзелі). Думкі ў падпольшчыкаў аб сваёй арганізацыі былі самыя супярэчлівыя, спрачаліся яны да асабістых абраз». Як бачым, мастацкае асэнсаванне галоўнай праблемы шасцідзясятнікаў — «праўды жыцця» — стала асновай ідэйнай задумы твора. У рамане «прачытваецца» ўсё яшчэ моцная на той час вера

пісьменніка ў справядлівыя асновы савецкай сістэмы, шчырае спадзяванне на аднаўленне «ленінскіх норм партыйнага жыцця». Менавіта пра час працы над гэтым творам пісьменнік згадваў, што ўсё яшчэ «знаходзіўся ў палоне партыйных догмаў і занадта верыў...» Гэтай шчырай аўтарскай верай абумоўлена маральная перамога герояў Антона Яраша і Кірыла Шыковіча над усеўладным старшынёй гарсавета Гуканам, які, хаваючы нявыгадную для яго праўду, сфальсіфікаваў гісторыю падполля.

Вобразамі Гукана і яго агацэння (Сізonenка, Рагойша, Тукала) Іван Шамякін мадэлюе тагачасную кансерватыўную партыйна-бюракратычную сістэму: яна дагматычна-ілжывая, з моцным інстынктам самазахавання, таму баіцца грамадскіх змен, упарта супраціўляецца «праўдзе жыцця».

Выкрываючы Гукана і гуканаўшчыну, пісьменнік, магчыма, міжволі, падыходзіць сам і падводзіць чытача да вельмі важнай і мужнай высновы: *грамадствам кіруюць фальшывыя ідэі і дзеячы, фальсіфікатарам-кар'ерыстам нельга давяраць будучыню*. Разам з тым, пісьменнік выказаў у творы папярэджанне: гуканаўшчыну цяжка знішчыць, яна не проста амаральная, а ўчэпіста-помслівая, са сваім «адміністрацыйным рэсурсам». Таму і «пасуе» перад старшынёй гарсавета Гуканам інтэлігентны, сумлены праўдашукальнік Кірыла Шыковіч. Ва ўмовах існуючай сістэмы вялікае зло ў асобе Гукана застаецца, па-сутнасці, беспакараным.

Славик — прадстаўнік новага, бунтарскага і ў многім бескампраміснага пакалення, якое «стыльнымі» паводзінамі пратэстуе супраць умоўнасцей і рэгламентацый тагачаснай грамадскай маралі. Гэта *яшчэ адзін, новы шамякінскі характар-тып*, з іншым светаадчуваннем. У абмежаваных сістэмах герой адчувае сябе *дысідэнтам*. Гэты герой — правобраз Максіма Карнача, героя-бунтара і атланта, мужа і паслядоўнага ў сваім унутраным дысідэнтстве-пратэсце і супрацьстаянні партыйна-савецкай сістэме.

У рамана «Сэрца на далоні», як і ў наступных «Снежныя зімы», «Атланты і карыятыды», аўтар уздымаў і распрацоўваў адну з важнейшых праблем усёй сучаснай літаратуры — супрацьстаянне асобы і сістэмы. І гэта, па сутнасці, постмадэрнісцкая праблематыка рэалізоўвалася ў сацрэалістычных па змесце, але вострых, грамадска-філасофскіх пасэнсавым напаўненні творах Івана Шамякіна 60—70-х гадоў.

Сутыкненнем героя з сістэмай, бунтам асобы супраць духоўных абмежаванняў у творах 60—70-х гадоў XX стагоддзя Іван Шамякін, несумненна, закладаў аснову постмадэрнісцкага светаадчування ў беларускай літаратуры. Вобразы Славіка Шыковіча («Сэрца на далоні»), сына-студэнта Івана Антанюка, якога выключылі з універсітэта за арганізацыю студэнцкага пратэсту супраць «недалёкага» выкладчыка («Снежныя зімы»), Максіма Карнача («Атланты і карыятыды») *маніфеставалі асноўную парадыгму постмадэрнізму: чалавек не вытрымлівае ціску абставін, свету і пратэстуе супраць спажывецкага грамадства, не згаджаючыся далей заставацца замбіраваным масавай ідэалогіяй*. Як бачым, адзнакі пратэстанцкай постмадэрнісцкай свядомасці таксама вызначалі характарып шамякінскага героя. Класічнае ж выяўленне постмадэрнісцкай парадыгмы атрымае ў аповесцях Шамякіна апошніх дзесяцігоддзяў «Сатанінскі тур», «Вернісаж», «Адна на падмостках», «Падзенне», «Палеская мадонна» і іншых.

Неабходна зазначыць, што героі Івана Шамякіна, змагары «за праўду», маюць шырокі светапогляд, грамадска-патрыятычныя імкненні. Яны здольныя да супрацьстаяння з сістэмай і да высокіх, адказных асабістых учынкаў. Не толькі па-мужчынску годна, але і па-бацькоўску шчыра апякуюцца лёсам Зосі Савіч доктар Антон Яраш і яго сябар журналіст Кірыла Шыковіч («Сэрца на далоні»). Герой рамана «Снежныя зімы» Іван Антанюк называе роднай дачкой Віту, бацькам якой, на самай справе, быў паліцай, выяўляючы такім чынам высокую духоўную і маральную адказнасць за лёс дзяўчыны... Сапраўдную паслядоўнасць

і мужчынскі характар выяўляе герой рамана «Атланты і карыятыды» Максім Карнач, адстойваючы свае прафесійныя і грамадзянскія погляды, абараняючы права на ўнутраную асабістую і мастакоўскую свабоду...

Названыя героі-інтэлігенты Івана Шамякіна, носьбіты ідэй шасцідзясятніцтва, доказна прадстаўляюць *аўтарскую канцэпцыю новага героя і, на мой погляд, трапна ілюструюць дыскурс бацькоўства ў прозе пісьменніка, канцэпцыю мужа, грамадзянскага мужчынскага нацыянальнага характару, моцнай бацькоўскай інстанцыі*. Бацькоўскі код мужнасці ў названых раманах І. Шамякіна сінтэзуецца з мацярынскім кодам: доказам гэтаму — вобразы маці-працаўніцы Максіма Карнача («Атланты і карыятыды»), Зосі Савіч («Сэрца на далоні»), Вольгі Усцінаўны, жонкі Івана Антанюка, Марыі Казюры, маці сыноў-партызанаў, што загінулі («Снежныя зімы»). Гэта, несумненна, займае важнае месца ў распрацоўцы пісьменнікам мастацка-філасофскай канцэпцыі асобы героя-шасцідзясятніка.

Нельга пагадзіцца з тымі даследчыкамі, якія мяркуюць, што «шасцідзясятніцтва» закончылася з завяршэннем «хрушчоўскай адлігі» ці 1968-м годам, падаўленнем «пражскай вясны» савецкімі танкамі. Рэалізацыя філасофска-эстэтычных ідэй «шасцідзясятніцтва» — унутраны мастацкі працэс, які паслядоўна ўплываў на беларускую літаратуру і наступнага дзесяцігоддзя.

Як мы пераканаліся, важным мастацкім адкрыццём Івана Шамякіна-шасцідзясятніка стала *канцэпцыя ідэйна-філасофскага бунту асобы* супраць партыйна-чыноўніцкай дзяржаўнай сістэмы, якая не толькі стрымлівала, але і груба падаўляла натуральнае імкненне чалавека да самавыўлення. Гэтая канцэпцыя паслядоўна паглыблялася ў раманах пісьменніка 70-х гадоў. У рамане «Снежныя зімы» (1973) героем-бунтаром і носьбітам «шасцідзясятніцтва» з'яўляецца Іван Антанюк, які асмеліўся не пагадзіцца з аграрнай палітыкай «кукурузніка» Хрушчова і «выступіў у абарону... траў». Аўтар сам удакладняў, што гэты раман «аб лёсе чалавека, кіраўніка, які меў уласную думку і ні ў вайну, у партызанах, ні ў мірны час не глядзеў начальству ў рот». Як бачна, у аснову канцэпцыі героя гэтага твора пакладзена тыповая біяграфія шасцідзясятніка, якога карае сістэма за сумленнасць, прафесійнасць, прынцыповасць. Антанюка, супраць яго волі, адпраўляюць на пенсію. Такая суровая расплата за тое, «што... асоба смела заявіла пра сябе».

У гэтым рамане, як і ў наступным «Атланты і карыятыды», мастак вялікую ўвагу ўдзяляе даследаванню супрацьстаяння асобы і сістэмы. Дзяржаўна-чыноўніцкая сістэма тут увасоблена ў вобразах высокіх кіраўнікоў Сямёна Сямёнавіча, Каралькова, іх сяброў, што пазбавілі Антанюка пасады. Яны згодныя зноў узяць Антанюка на працу, але на ніжэйшую пасаду, пры ўмове, што той «супакоіцца і пакаецца». Але герой не здраджвае сабе і ўласным жыццёвым прынцыпам, якія жонцы здаюцца «конікамі». Мастацкімі сродкамі Іван Шамякін паказаў, як сістэма, не здолеўшы зламаць ці прыручыць, распраўляецца з вальнадумствам: яна выкідае чалавека, імкнучыся пры гэтым даказаць, што па-за ёй чалавек — нікчэмнасць. Захоўваючы пачуццё ўласнай годнасці, Антанюк адмаўляецца ад прапановы Сямёна Сямёнавіча, чым бярэ маральны рэванш. Але па сутнасці герой церпіць паражэнне, перамагае сістэма-монстр. Пра гэта далікатна, але дакладна пісаў В. Каваленка: «...Тое, што галоўны герой рамана вымушаны ўцякаць далей ад таго месца, дзе камандуе і распараджаецца Сямён Сямёнавіч, мае вельмі выразны сэнс. Усё сумленнае і здольнае, усё разумнае і дзелавое, усё чалавечнае, звязанае з асабовасцю, не ўжываецца з бюракратычна-прыстасавальніцкай мараллю».

Як бачым, Іван Шамякін не толькі занепакоена канстатаваў, але і дакладна дыягнаставаў амаральнасць і беспрынцыпнасць, унутраны ідэйны застоі, маральную дэградацыю партыйна-гаспадарчага чыноўніцтва. Сістэма, якая трымаецца кіраўнікамі-прыстасаванцамі, даводзіў пісьменнік, не толькі крывадушная, але і агрэсіўная.

Асабліва паслядоўна прасочваецца супрацьстаянне асобы і сістэмы на вобразе Максіма Карнача, галоўнага героя рамана «Атланты і карыятыды». У гэтым творы, як ні ў адным з папярэдніх, з майстэрствам, вартым захаплення, пісьменнік пераканаўча паказвае непрывабную сутнасць сістэмы знутры. Аўтар, робячы акцэнт на маральнай перамозе асобы, даводзіць: сістэме, якая імкнецца падпарадкаваць і нівеліраваць асобу, могуць супрацьстаяць людзі моцныя, атланты, творцы, здольныя вытрымаць цяжар жыцця.

Беларуская крытыка яшчэ ў канцы 70-х гадоў спасцігла сутнасць аўтарскай задумы, глыбока зразумела і вялікі «пераўтваральны» (В. Каваленка), грамадзянскі сэнс гэтага твора. Але ў той час нават В. Каваленка мусіў пісаць стрымана і абачліва, высока цэнячы, што Іван Шамякін даволі «рэзка характарызуе тое асяроддзе, да якога нядаўна належаў Карнач і з якім цяпер уступае ў канфлікт і барацьбу». Працягваючы развіваць гэтую трапную думку даследчыка і ўносячы ўдакладненні з папраўкай на час, заўважым, што шамякінскі Максім Карнач — паказальны, ідэальны тып героя-шасцідзясятніка. Ён адчувае прынцыповую патрэбу адмежавання ад злыхчынных праектаў дзяржаўна-бюракратычнай машыны, мае ўнутраную патрэбу ў ачышчэнні. Карнач увасабляе канфлікт духоўна свабоднай асобы з партыйна-адміністрацыйным савецкім асяроддзем. Вось як характарызуе І. Шамякін свайго героя: «Ёсць людзі, якія ўмеюць пражыць ціха, ні з кім не канфлітуючы. Максім усё жыццё канфлітаваў. У інстытуце. На працы. Нават у арміі. З калегамі. Сябрамі. Начальствам. З жонкай. А на пасадзе галоўнага архітэктара — адразу з многімі арганізацыямі і людзьмі: з заказчыкамі і будаўнікамі, Дзяржбудам і Белдзяржпраектам, з кіраўніцтвам і аддзелаў выканкама, з камунальнікамі, гандлярамі, мастакамі, транспартнікамі.

Тыя, хто любіў горад і сваю справу, разумелі яго, падтрымлівалі, заставаліся сябрамі, дурні і прыстасаванцы крыўдзіліся за непрымірымасць і рабіліся ворагамі».

Пісьменнік паказаў, як творчая, годная асоба, Карнач, намагаецца пазбавіцца адміністрацыйна-каманднай апекі, увасобленай у раманае вобразах Кісліюка, старшыні гарвыканкама Ігнатовіча, сакратара абкама Сасноўскага — носьбітамі тагачаснай партыйнасці і афіцыйнасці. Іван Шамякін паказвае, як герой сам спрабуе вызваліцца ад партыйна-аўтарытарнай залежнасці. Ён свядома ідзе на супрацьстаянне з абставінамі — цэлай сістэмай партыйнага кіраўніцтва горада і вобласці. Герой хоча мець права годнага чалавека і адказнага спецыяліста, жыць у згодзе з уласным сумленнем.

Усё пачынаецца з таго, што таленавіты архітэктар, родзіч старшыні гарвыканкама Ігнатовіча, Максім Карнач «выкінуў фартэль» — узяў самаадвод, адхіліўшы сваю кандыдатуру ў дэпутаты гарсавета. Ніхто не разумее логікі паводзін Карнача, не ведае прычын гэтага «фартэля». А ў героя дзве. Па-першае, ён не згаджаецца з рашэннем гарвыканкама аб будаўніцтве хімкамбіната ў прыгожым месцы, дзе, на яго думку, павінна быць зона адпачынку гараджан. Сваю нязgodу ён асмеліўся выказаць у лісце ў Савет Міністраў. І другая прычына — канфлікт у сям'і, магчымы развод з жонкай: праз дваццаць гадоў жыцця яны адчулі, што сталі рознымі людзьмі. І каб потым не спатыкацца аб «маральны кодэкс» і партыйную дысцыпліну ў выпадку разводу, Карнач адмаўляецца ад дэпутатства. Як бачым, асноўны канфлікт у гэтым рамана ўзнікае паміж інтэлектуальна-творчай асобай і дзяржаўна-партыйнай сістэмай. Адначасова гэта і ўнутраны канфлікт асабістага жыцця героя з партыйнай дысцыплінай, якая не дазваляла, каб уласныя пачуцці чалавека і яго ўнутраны свет і былі вышэйшымі і важнейшымі за грамадскую думку. У вобразе Карнача выяўляюцца вызначальныя рысы героя-шасцідзясятніка, які адчувае патрэбу ў ачышчэнні праз моцныя пачуцці — каханне, любоў да сваёй справы, творчасці, да малой і вялікай радзімы. У светаадчуванні героя адбываецца перамяшчэнне каштоўнасцей арыенціраў. Карнач кіруецца пошукамі ісціны, сапраўдных каштоўнасцей. І важнае месца ў каштоўнасчай сістэме зай-

мае каханне, творчасць, прафесійнае прызвание, жаданне сумленна служыць народу, прагрэсу. Праз іх раскрываецца сапраўдная сутнасць чалавека, асабліва тады, калі ўзнікае супярэчнасць паміж «духам і целам», пачуццямі і мараллю, глыбока асабістым і вытворча-грамадскім.

Пазбаўлены магчымасці кахаць пчыра, адкрыта, узаемна, такі герой усведамляе непаўнаважнасць уласнага жыцця. У творчасці шасцідзясятнікаў *разгортваецца феномен рамантызаванага кахання*, праз якое герой намагаецца дасягнуць гарманізаванага жыцця, рэалізаваць і такім чынам уласную сутнасць і ўласнае разуменне сэнсу жыцця. Шамякінскі герой Карнач моцна шкадуе, што ўзаемныя, сямейныя пачуцці разбураны, у думках і на словах ён папракае жонку за спажывецкія адносіны да жыцця. Бездухоўнасць, аўтарытарнасць у сямейных адносінах, якія сыходзяць ад жонкі і яе родзіча, старшыні гарвыканкама Ігнатовіча, яшчэ больш узмацняюць жаданне «волі», духоўнасці, што, урэшце, выяўляецца ў рамантычных адносінах героя да іншай жанчыны. Але яго пчыры рамантызм сутыкаецца з рэалістычнымі сітуацыямі, дзе чалавек зноў і зноў адчувае сваю несвабоду — у сям'і, на вытворчасці, у грамадстве. Паважліва ўзвышаныя адносіны да іншай жанчыны для героя — гэта пошукі душэўнай суладнасці і раўнавагі, адзін са сродкаў і спосабаў набыць жаданую незалежнасць. Часовы духоўны і душэўны крызіс Карнача абумоўлены абмежаваннямі сістэмы, абставінамі, ад якіх герой не можа вызваліцца. У фінале рамана мы пакідаем героя ў стане глыбокага самааналізу і пошуку ісціны.

Партыйна-адміністрацыйныя сілы намагаюцца прымусіць Карнача «лічыцца з нормамі і мараллю нашага грамадства» (думкі Лізы, жонкі Ігнатовіча, якая многа год працавала ў камсамольскіх і прафсаюзных органах). Жонку падтрымлівае Ігнатовіч, які баіцца за ўласную партыйную рэпутацыю. Паводзіны Карнача ён лічыць пагардай да маральных норм і рашуча вызначае лінію сваіх адносін да яго: «З гэтым трэба скончыць! Трэба даць па руках!»

Але сістэма не адпускае Карнача: Сасноўскі прымушае Ігнатовіча папрасіць Максіма вярнуцца на ранейшую пасаду. Тым не менш, Карнач, тыповы герой-шасцідзясятнік. Несумненна, што стыхійна-рамантычным бунтам гэтага героя, творцы-інтэлектуала Іван Шамякін ставіць пад сумненне трываласць і перспектывнасць сістэмы.

Вобразы Максіма Карнача, Віктара Шугачова («Атланты і карыятыды»), Антона Яраша, Кірыла Шыковіча («Сэрца на далоні»), Івана Антанюка («Снежныя зімы») і некаторых іншых шамякінскіх герояў сведчылі аб *узмацненні структуры беларускага мастацкага характару, так выразна ўвасобленага ў літаратуры*. Тыповымі, вызначальнымі рысамі героя таго часу ў жыцці і ў літаратуры прымаліся і прызнаваліся інтэлігентнасць і стрыманасць, сумленнасць і прынцыповасць, маральны і духоўны максіmalізм, пратэст супраць бюракратычных, ідэйных абмежаванняў. Культ роднай маці, пакутніцы і працаўніцы, і маці-Радзімы, усяго свайго, беларускага, роднага таксама вылучаюць герояў Шамякіна, носьбітаў «шасцідзясятніцтва».

Крытыка, аналізуючы раман «Атланты і карыятыды» звычайна абыходзіла вобраз Ігнатовіча, які, па нашым меркаванні, з'яўляецца красамоўным мастацкім сведчаннем цынзму сістэмы, яе маральнай і ідэйнай беспрынцыпнасці. Супрацьстаянне Карнача з партыйна-чыноўніцкай бюракратыяй ідзе па лініі Ігнатовіч — Кісюк — Макаед — іншыя. Пра Ігнатовіча, дарэчы, у сваім дзённіку Шамякін пісаў: «Чаго варты Ігнатовіч! Во дзе раскрыта псіхалогія партакрата!.. А колькі мяне шпілялі ханжы ад літаратуры і ідэалогіі за тое, што Ніна прыехала на дачу Карнача і спакусіла яго. Ох, які гвалт узнялі! Як можна! Дзе наша савецкая мараль!.. Смешна ўспамінаць...»

Пісьменнік, як бачна, не ідэалізуе свайго героя, якога, па ўласным прызнанні, «спісваў» са свайго сябра Андрэя Макаёнка. Відавочна і імя героя невыпадковае — Максім: максіmalіст, прынцыповы, упэўнены, рашучы. Станоўчага героя,

апанента партыйна-савецкай сістэме, з такім прывабным абліччам, з вялікай унутранай культурай і трывалым запасам духоўнасці яшчэ не было ў тагачаснай беларускай прозе.

«Анархіст» Карнач, як і яго папярэднік з рамана «Снежныя зімы» Іван Антанюк, не скарыўся сістэме, нягледзячы на яе помсту: Карнача здымаюць з пасады галоўнага архітэктара горада, найперш, за смелую абарону сваіх грамадзянскіх і прафесійных поглядаў. Яго ніхто не падтрымаў, баючыся за ўласны «парт-імідж». Былыя калегі і сябры, акрамя Шугачовых, адварнуліся: хто зайздросцячы і помсліва радуючыся яго апале, хто, не зразумеўшы яго паводзін, палічыў Карнача фанабэрыстым пражэкцёрам. Жонка Даша, помсцячы, напісала скаргу на мужа ў гарадскую партарганізацыю, прадставіўшы яго амаральнай асобай. Зайздроснікі і неспрыяцелі ўжо даўно чакалі зручнага моманту, каб прынізіць Карнача. Усё гэта — помста сістэмы герою за яго «асабовасць» (вызначэнне В. Каваленкі).

Іван Шамякін, як, бадай, ніхто з яго сучаснікаў, беларускіх прэзаікаў, стварыў мадэль тыповага «сацыялістычнага горада» — асяроддзя парткіраўнікоў: прыёмныя, калідоры, кабінеты, часта кватэры і нават дачы. Гэта трапна заўважыў В. Каваленка, надкрэсліваючы шырыню і праўдзівасць паказу аўтарам «жыцця савецкіх і партыйных устаноў... Тут... адбываюцца канфлікты, пачуццё абавязку сутыкаецца з разлікам і баялівасцю, перастрахоўкай, справа і творчасць прабіваюцца праз раўнадушша, эгаізм і зайздрасць». Як бачым, абодва — пісьменнік І. Шамякін і крытык В. Каваленка — трапна заўважылі і даводзілі, што змаганне за дэмакратычнае, сумленнае, духоўнае і сапраўды перадавае адбываецца з гаспадарамі парткабінетаў. «Востраў свабоды», сховішча ад перастрахоўшчыкаў, былых сяброў і іх памкненняў на духоўна-творчае, асабістае жыццё героя — Карначова дача.

В. Каваленка пісаў, што ў творы тытанаў няма, а ёсць «звычайныя людзі, якія ў калектыўных намаганнях робяць тытанічную справу сцвярджэння свету на пачатках добра і справядлівасці». Думаецца, што ўсё ж тытан, атлант ёсць, і гэта — Карнач. Гэта сістэма прыкладае «калектыўныя намагання», каб маральна знішчыць, пакараць атланта. Ён, герой-адзіночка, асмеліўся пратэставаць супраць рашэння гаркама. Выкладаючы свае погляды ў пісьме ў Савет Міністраў, Карнач сам-насам уступае ў паядынак з сістэмай. Ведаючы, што яна будзе помсціць, герой гатовы трымаць прафесійную і грамадзянскую адказнасць. Вобраз Карнача ўвасабляе бунт унутрана свабоднай творчай асобы, якая імкнецца вызваліцца з адміністрацыйна-камандагна ўціску. Сваім пратэстам герой намагаецца адмежавацца ад сістэмы, каб рухацца ў накірунку творчай і асабістай незалежнасці. Пошук духоўна-грамадскай гармоніі — індывідуальны выбар героя. На жаль, такі «вызвольны» рух асобы не так часта знаходзіць шырокую падтрымку ў рэальным грамадскім жыцці. Аднак важна падкрэсліць, што чуйны да ўнутрыграмадскіх светапоглядных зрухаў мастак Іван Шамякін сваім героем, «атлантам» Карначом, паказваў накірунак на абнаўленне, на ўдасканаленне духоўна-маральных арыенціраў грамадства.

Большасць пісьменнікаў-шасцідзясятнікаў і ў 70-я гады заставаліся «светапоглядна нявызначанымі», дэзарыентаванымі «працэсамі дэмакратызацыі грамадства», інтэграванымі ў ідэю «абноўленага сацыялізму». Відавочна, што і Іван Шамякін — не выключэнне. Але вобраз Максіма Карнача, відавочна, засведчыў сум пісьменніка па сапраўдным абнаўленні грамадства. І. Шамякін, па-сутнасці, паказаў, што чаканага абнаўлення не адбылося. Пісьменнік быў перакананы ў недастатковасці і зжухаласці дэмакратычных працэсаў, бо яны не абнавілі і нацыянальна-культурнае жыццё, не надалі яму належны імпульс.

Абуджэнне інтэлектуальна-творчай думкі, пратэст супраць нівеліруючай партыйнай ідэалогіі, прарыў асобы да ісціны праз напружанне нацыянальна-гістарычнай памяці і ўвасабляе асоба моцнага духу, шамякінскі герой Карнач. У гэтым вобразе выдатна рэалізуецца *мужчынска-сыноўскі код мастацкага характара*.

Вечны вобраз Маці праходзіць праз радасці і трагедыі кожнага чалавека. Ён мацуе душу, угрунтоўвае наша перакананне ў незнішчальнасці жыцця і духоўнасці. Іван Шамякін паказвае, што гэты вечны вобраз мацуе і Карнача ў яго супрацьстаянні абставінам. Сваім героем пісьменнік сцвярджае важныя гуманістычна-філасофскія ісціны: духоўную моц, трываласць, непадушаднасць часу дае чалавеку ўсведамленне вечных законаў чалавечага жыцця, якія ўзнаўляюцца штодзённа і заўсёды — у сувязі пакаленняў, у памяці культуры і нават у драматычным вопыце паўсядзённасці. Пра гэта сведчаць глыбока сімвалічныя эпізоды працы сына над скульптурным помнікам маці, удзячныя думкі пра яе цяжкае і працавітае жыццё. «Каб стварыць скульптурны помнік маці такі, які яна заслужыла сваім жыццём, у яго не хопіць ні ўмення, ні вопыту...» — піша Іван Шамякін. Ён шчаслівы, што, «магчыма, у тую хвіліну, калі маці зрабіла апошні ўздых», аднавяскоўцы падказалі яму тэму «такого помніка» — спраектаваць новы архітэктурны план роднай вёскі.

Шамякінскія вобразы, *архетыпавыя сімвалы сына-творцы, маці-сялянкі*, якая завяршыла зямны шлях, і абноўленай роднай вёскі надзвычай моцныя ў экспрэсіўнай выразнасці і сэнсавай ёмістасці. Яны ўвасабляюць *экзістэнцыйна-філасофскае трохадзінства мінулага, сучаснага і будучага*, яго прысутнасць у кожным імгненні чалавечага жыцця.

Галоўную задачу шасцідзясятнікаў — сцвярджэнне праўды жыцця — Іван Шамякін вырашаў *на матэрыяле сучаснасці*, у той час, калі Васіль Быкаў распрацоўваў тэму бязлітаснай праўды вайны, а Уладзімір Караткевіч адкрываў праўду аб Бацькаўшчыне ў яе мінулым. Перазік І. Шамякін паказваў і аналізаваў супярэчнасці сучаснага жыцця, якія сігналавалі аб *неадаптнасці сістэмы, аб патрэбе яе абнаўлення*, аб неабходнасці кардынальных змен.

Грамадзянскасць Шамякіна выяўлялася ў тым, што на першы план праявілі вылучаў *гуманістычна-духоўныя патрэбы асобы і грамадства*. Атмасфера «шасцідзясятніцтва», развенчвання культу «правадыра і бацькі ўсіх народаў» дазволіла пісьменніку ў раманах першых паслякультурных дзесяцігоддзяў распачаць *дэміфалагізацыю партыйнай ідэалогіі і маралі*. Лепшыя героі Івана Шамякіна прагнуць абнаўлення ў сацыяльна-грамадскім, вытворчым і духоўным жыцці.

І. Шамякін разам са сваімі сучаснікамі В. Быкавым, У. Караткевічам, І. Мележам і іншымі шукаў сапраўдныя ідэалы і аўтарытэты ў *нацыянальным свеце*. У прозе І. Шамякіна ім стаў яго сучаснік, герой-шасцідзясятнік, выразнае аблічча якога паўставала з раманаў гэтага часу. Антон Яраш, Кірыла Шыковіч, Іван Антанюк, Віктар Шугачоў, Максім Карнач — паказальныя, тыповыя героі-шасцідзясятнікі. *Канцэпцыя героя-шасцідзясятніка*, прадстаўленая ў прозе гэтага часу І. Шамякіна, У. Караткевіча, В. Быкава, *узбудзіла мастацкую псіхатэпалогію беларускага характару ў нацыянальнай літаратуры, уздымаючы яго на значны культурна-філасофскі, духоўны ўзровень*.

Герой-шасцідзясятнік раманаў Іван Шамякіна прываблівае духоўным максімізмам, унутранай годнасцю, гожацю, чаго нестала ў грамадска-вытворчых, штодзённых стасунках. Гэта асабліва востра адчуваў і Уладзімір Караткевіч. Звярнуўшыся ў сваіх творах да беларускай гісторыі, актуалізуючы высакародныя традыцыі і вобразы перадавой беларускай шляхты, У. Караткевіч запаўняў «белыя плямы» ў дамалёўцы мастацкага вобраза-тыпа беларуса.

Раманы Івана Шамякіна, пра якія ішла гаворка, інтэнсіўна *дапаўнялі новую парадыгму нацыянальнага характару*, новы беларускі характар-тып — адукаванага інтэлігента, творчага і самадэстатковага, з выразным беларускім грамадзянска-патрыятычным светаадчуваннем. І. Шамякін-шасцідзясятнік стварыў свайго сучасніка, героя-шасцідзясятніка, які з'яўляецца носьбітам эстэтычных ідэалаў, нацыянальных і агульначалавечых каштоўнасцей. Яму ўласцівы свой погляд на

жыццё, сваё меркаванне пра падзеі. У выніку гэтай «самасці», духоўнай асабовасці, як паказаў пісьменнік, паглыбляецца *драматызм адносін героя-інтэлігента з рэгламентаваным грамадствам*. Таму І. Шамякіна побач з В. Быкавым, У. Караткевічам можна лічыць стваральнікам *літаратуры маральна-духоўнага бунту*.

Маральная вышыня шамякінскага героя ўвасабляла і нацыянальную маральнасць, якая ідэнтыфікуе і сёння беларусаў у свеце як нацыю. А сутыкненне героя з сістэмай, бунт асобы супраць вытворча-сацыяльных абмежаванняў *закладвалі аснову постмадэрнісцкага светаадчування* не толькі ў лёсах літаратурных герояў, але і ў жыцці. Гэты літаратурны герой, як і інтэлігент такога тыпу ў рэальным жыцці, становіліся кумірамі чытаючай, думаючай часткі грамадства, асабліва моладзі. Яны ўвасаблялі адноўленую нацыянальную годнасць, шляхетнасць духу. Героі І. Шамякіна разам з героямі У. Караткевіча і В. Быкава неслі ў літаратуру і жыццё духоўную мужнасць, рыцарскі кодэкс сумленнасці.

Разгледжаныя вышэй раманы Івана Шамякіна ўтрымлівалі крамольную на той час думку аб перагледзе *мэтазгоднасці сістэмы і яе ідэалогіі*, аб разбуральным уздзеянні на чалавечую душу *яе маралі і парадкаў*, што падаўлялі пачуццё асабістай годнасці. Пісьменнік, ставячы пад сумненне мудрасць партыйнага кіраўніцтва, паказваў, што ў многіх выпадках носьбітам дэмакратычнай свядомасці і гуманістычных каштоўнасцей становіцца асоба. Якая прагне партыйнай незалежнасці, асоба, якая ўсведамляе *сябе носьбітам не партыйнай, а гістарычнай адказнасці*.

Несумненна, ёсць падставы гаварыць аб *інтэлектуалізме* раманаў Івана Шамякіна, бо ў цэнтры кожнага з разгледжаных твораў — думаючая, інтэлектуальная асоба. Кірыла Шыковіч, Антон Яраш, Віктар Шугачоў, Максім Карнач — гэта спадкаемцы герояў-думаннікаў Міхася Гарэцкага, Кузьмы Чорнага ў новую эпоху. Сваімі героямі-шасцідзясятнікамі І. Шамякін маніфеставаў узнікненне новай літаратурна-эстэтычнай парадигмы духоўнасці і мужнасці — філасофска-экзістэнцыйнай, іншай за марскісцка-ленінскую.

Героі Івана Шамякіна паўстаюць перад чытачамі рознымі, а не толькі ў абліччы непрымірмых бунтароў. Іх мы бачым у стане роспачы, адчаю, разгубленасці, калі яны яшчэ шчыра вераць у партыйна-савецкую справядлівасць. Але яны знаходзяць у сабе сілу і мужнасць перастварыць сябе (Іван Антанюк, Максім Карнач).

Каанфлікт шамякінскага героя з сістэмай — гэта, звычайна, амаль нябачны *канфлікт асобы і абстаўін*, бо на першы план аўтарам вылучаюцца «*ўнутраная супярэчлівасць*» героя, яго духоўна-маральныя сумненні і пошукі. І ўсё ж відавочна, што праблема абстаўін у раманах І. Шамякіна *набывае асаблівае значэнне*. Побач з В. Быкавым, які паказваў абсурднасць вайны і экзістэнцыйны выбар чалавека на вайне, І. Шамякін, па сутнасці, сцвярджаў тую ж парадигму — *абсурду тыповых абстаўін тагачаснай паўсядзённасці*.

